

פרסומים במדעי היהדות מקטלוניה (Catalonia Hebraica)

גור אריה. פרט מתוך "הגדת פובלט" –
עד קנ"א (1391), טרגורה, קטלוניה

בעשרים השנים האחרונות נטל על עצמו צוות של חוקרים ספרדיים את התפקיד לאסוף את כל העדויות הפלאוגרפיות בכתב עברי מקטלוניה, לשקמן ולההדירן במהדורה מדעית; בדרך זו בחרו החוקרים להנציח את המורשת החברתית והתרבותית של הקהילות הקטלניות בממלכת ארגון. למפעל זה, המכונה קטלוניה הבראיקה (Catalonia Hebraica), בראשות פרופ' חוסה רמון מגדלנה דה דאו (José Ramón Magdalena Nom de Deu), נקדיש את דברינו.

הרוב המכריע של התעודות והחיבורים מהמורשת הנזכרת נכתבו בכתב עברי

ובשפות שהיו נפוצות בין היהודים – עברית, קטלנית, ספרדית וערבית – וכן בניבים רומאנסים (romances), שחלקם טרם פוענחו. השלב הראשון של המפעל היה איתור ורישום שיטתי של כל המסמכים והחיבורים הגנוזים בספריות לאומיות, בארכיונים עירוניים, בארכיונים של כנסיות וקתדרלות, ובספריות הממלכתיות של ארגון; לעתים נמצאו בחיפוש זה גם כתבי יד שהיו גנוזים בכריכות של חיבורים מאוחרים שראו אור לאחר הגירוש; כמו כן ערכו החוקרים בדיקה שיטתית בארכיונים ובספריות מדעיות באירופה ובארץ ישראל. לאחר איתור כתב היד שוקדים החוקרים על זיהוי התעודה ולשונה, על פענוחה ועל העתקתה לכתב עברי, ובשלב האחרון הם עורכים רישום מדעי במסד נתונים של כתבי יד שטרם ראו אור.

במפעל Catalonia Hebraica משתתפים חוקרים ספרדים וסטודנטים מתקדמים, בשיתוף פעולה וייעוץ מדעי של חוקרים בכירים מצרפת (קולט סירט; Colette Sirat); מאיטליה (מאורו פירני; Mauro Perani); מישראל (יום־טוב עסיס, מלאכי בית־אריה, אברהם דוד, בנימין ריצ'לר ואחרים) ומארצות אחרות. במסגרת המפעל ראתה אור סדרה של פרסומים הכוללים פענוח של כתב היד בליווי פרשנות טקסטואלית.

השנה זכתה לקבל ספריית מכון בן־צבי ארבעה פרסומים ממפעל Catalonia Hebraica, המשקפים נאמנה את מלאכתם של החוקרים ותרומתם הייחודית לחקר תולדות ישראל, ולהלן דברים עליהם.

Un glosario hebraico aljamiado trilingüe y doce "Aqrabadin' de origen catalán Siglo XV (Judeolenguas marginales en Sefarad antes de 1942 — Textos II-III), Barcelona, Universidad de Barcelona 1993, 40 pp. Edición paleográfica, introducción y notas de José Ramón Magdalena Nom de Déu

החלק הראשון של *Un glosario hebraico aljamiado trilingüe*, הוא מהדורה מדעית של גלוסר פואאי בשלוש שפות – ערבית־יהודית, לשון "רומאנס" ולטינית – הכתוב באותיות עבריות. מקור

הגלוסר הוא כתב יד מבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים (85-80 Heb). המהדורה כוללת את שלושת הטורים של השפות השונות, וטור רביעי, "מהות", דהיינו פירוש המילה. העתקת הטקסט היא בכתב עברי ובכתב לטיני. ההדרת כתב היד מלווה בדברי מבוא המוסרים תיאור כולל של כתב היד, עיונים בגלוסרים רפואיים שהיו נפוצים בין היהודים, תיארוך הכתב היד וזיהוי לשון ה"רומאנס" – כדברי המהדיר – קטלנית.

מחקר נוסף ראה אור בשנת תשמ"מ – "Doce 'Aqrabadin' de origen catalán (Siglo XV)" – G. del Olmo Lete-J.R. Magdalena Nom de Déu, "Documento hebreo-catalán de farmacoepa medieval", *Anuario de Filología* 6 (1980), pp. 159-187

Fuentes para la historia de los judíos de la Corona de Rabbi Yishhaq Bar Saset Perfet de Barcelona: 1368-1408, (Catalonia Hebraica V), [eds.] Meritxell Blasco Orellana y José Ramón Magdalena Nom de Déu, Barcelona 2004, 185 pp.

ספר זה הוא לקט שו"ת מר' יצחק בר ששת פרפט (Perfet)¹ מברצלונה (הריב"ש; 1326, ברצלונה – 1408, אלג'יר), המבוסס על מהדורת ירושלים תשכ"ח (דפוס צילום וילנה תרל"ט), ודפוס ניו-יורק תשי"ד (דפוס צילום למברג תקס"ה).² בדברי המבוא דנים העורכים בחשיבותן של השו"ת לחקר תולדותיהם של יהודי קטלוניה, בקורותיו של ר' יצחק בר ששת, ובמהדורות השו"ת; לספר מצורפת גם טבלה כרונולוגית של השו"ת. בדברי המבוא מוקדש גם דיון מיוחד במבנה החברתי של הקהילות בקטלוניה, בהנהגה (הרבנים, שוחטים, "המעמד", הנאמנים, השופטים ועוד), בתפקודם של בתי הדין ובסמכותם להטיל עונשים, ועוד. בגוף הספר לקט שו"ת (עמ' 35-155). כל תעודה מלווה בציון מקורה הגאוגרפי וציון תאריכה. כמו כן מביא המהדיר תקציר תוכנה בספרדית ונוסח חלקי של השו"ת במקורו בעברית.

בסוף החיבור מפתחות של שמות מקומות, שמות אנשים, הערות ביבליוגרפיות, מפתח נושאים וביבליוגרפיה.

Meritxell Blasco Orellana-José Ramón Magdalena Nom de Déu, *Aljamiás hebraicorromances en la Respona de Rabi Yishaq Bar Saset (RYBA "S) de Barcelona*, (Catalonia Hebraica VII), Barcelona 2005, 54 pp.

לפנינו גלוסר מילים וביטויים בלשון "רומאנס" בכתב עברי, המכונה במחקר "לשון אלחמיאדה" (aljamiada)³, המובאים בשו"ת ר' יצחק בר ששת.

במבוא דנים המחברים בהרחבה במילים בשפות רומאנסיות הצפונות בקובצי שאלות ותשובות, בתולדות המחקר של הניבים הרומאנסים, ועוד. בחלק הראשון של החיבור מובא לקט תעודות עם

1 פרפט (perfect) הוא תואר למשרה שהחזיק בה ר' יצחק בר ששת בשירות הנסיך מברצלונה.

2 בדברי המבוא לקובץ מדגישים המהדירים שברצונם למיין את התעודות לפי הדפוסים הראשונים; בכל זאת ראוי היה לצטט גם את המהדורה האחרונה: ר' יצחק בן ששת, שאלות ותשובות לרבנו יצחק בר ששת... יו"ל מחדש ע"פ כתבי יד ודפוסים ראשון עם מבוא, ציונים, מקורות ומראי מקומות, בעריכת דוד מצגר, א-ב, ירושלים תשנ"ג.

3 מערבית "אלע'מיה" (כלומר, לשון זרה). לראשונה ציין מונח זה מילים רומאנסיות בכתב עברי ולאחר מכן הורחב גם לתעתיקים מספרדית, על ניביה השונים, באותיות עבריות.

משפטים וצירופים בלשונות רומאנסיות ובחלק השני רשימה של תיבות בניבים הספרדיים. כל ערך (תיבה) מובא בצורתו במקור העברי (בכתב עברי), עם זיהוי בספרדית ובקטלנית ובתעתיק בעברית ישראלית (בליווי ניקוד), בציון מספר השו"ת ובליווי תקציר בספרדית של תוכן השו"ת ונוסח השו"ת במקורה בעברית. זיהוי התיבות מבוסס על מחקר ממצה במילונים ללשונות רומאנסיות, ועל בדיקת תפוצת המילים במקורות שונים ובהוראותיהן השכיחות. בדברי המבוא ובדיונים השונים בביטויים מובאת ביבליוגרפיה מקיפה של מחקרים שנערכו בעברית ובלשונות אירופיות בתחום זה.

Meritxell Blasco Orellana, *Manuscritos Hebraicoaljamiado de la Biblioteca Nacional de Cataluña 'Codex Soberanas'* (ms. no 3090, siglo XIV), Barcelona 2003

ספר זה הוא מהדורה מדעית של כתב יד עברי המכונה "קודקס סוברנס" (Codex Soberanas), שנחשף מודבק לכריכה בספרייה הלאומית של קטלוניה. כתב היד כולל פנקס שטרות המעיד על פעילות מסחרית מסועפת של בני הקהילות בקטלוניה.

למהדורה נוספו דברי מבוא שהמהדירה מתארת בהם את כתב היד ואפיוני הפלאוגרפיים, דנה בפרוטרוט בלשונות כתב היד (עברית, ערבית-יהודית, קטלנית וארגונית), במינוח המסחרי הבא בו, בשמות ובמינום החברתי: נוצרים, יהודים ומודְחָרִים (mudéjares) ועוד.

בגוף הספר מובאת פקסימיליה של כתב היד והעתקה בכתב עברי של תוכנו. בחלק האחרון שלו מובאים גלוסר מוצרים, גלוסר משקלות, מטבעות ומידות, ומפתח של מקומות ואנשים. בגוף הספר הערות ביבליוגרפיות ובסוף הספר (עמ' 249-252) ביבליוגרפיה מפורטת.

בכל אחד מן הפרסומים של הסדרה בולט במיוחד הטיפול הפילולוגי המסור בלשונות התעודות ובהגדרתן במיגוון השפות והניבים שדוברו בקטלוניה בימי הביניים. החוקרים שוקדים על מלאכת הקודש של פענוח כל כתב היד ובניהוי כל תיבה ותיבה, על ידי מחקר שיטתי במילונים שונים ובייעוץ מדעי עם בכירי חוקרי שפות בספרד ומחוצה לה. ראוי עוד להוסיף שנדרש גם ידע רב במסורת ישראל והיכרות של מבנה החברה היהודית ומנהגיה להבנת הכתוב ולפענוחו – כך למשל נזכרים מונחים כגון מצה שמורה, כרמלית, תקנה, בית דין, נאמנים ועוד (מתוך לקט שו"ת הריב"ש, עמ' 112-114). חוקרי הלשון העברית יגלו גם הם עניין רב בפרסומים האלה – המלמדים על מידת תפוצתה של הלשון העברית ויישומה בחיי היום-יום בקהילות ישראל – הן בקובצי השו"ת הן בפנקס השטרות הן בגלוסר.

תרומת מפעל Catalonia Hebraica אינה מצטמצמת רק ברישום שיטתי של כתבי יד עבריים ופענוחם, אלא גם בהקניית מידע על חיי הקהילות בקטלוניה ערב הגירוש. יתר על כן, עיקר תרומתו של המפעל היא בהכשרת כלים חדשים של מחקר לשוני, המאירים בדרכים שונות את המשך המחקר ההיסטורי והתרבותי של יהודי ספרד.

שפרה שגול

■ מיכאל קוריאנלדי, חידת הזהות היהודית: חוק השבות – הלכה למעשה, הוצאת נבו, שריגים-ליאון 2001, 318 עמ'.

הספר הנסקר כאן עוסק בסוגיית הזהות היהודית תוך התחקות אחר חידת המוצא האתני של העם היהודי, ממשפחה פטריארכלית בתקופת המקרא ועד יוחסין הנקבעים על פי האם בהלכה התלמודית והרבנית. את ממצאיו מעמת המחבר עם "חוק השבות" ופסיקות בית המשפט העליון במדינת ישראל. שער מיוחד מוקדש ליישומו של חוק השבות כלפי כיתות, עדות ונפוצי ישראל: שומרונים, קראים, יהודי קוצ'ין, "בני ישראל" מהודו, יהודי אתיופיה, בני הפלאשמורה ועולי חבר העמים.

אחת המסקנות המרכזיות העולות ממחקר רב־תחומי זה היא כי היוחסין על פי האם היהודייה הם עניין של חוקה: ללא ההסתמכות על חוקת יהדות אין שום קהילה מסוגלת להוכיח את יהדותה, ואלמלא השתייכות היחיד לקהילה היהודית אין שום אדם המסוגל להוכיח את יהדותו. יש במסקנה זו משום ביקורת על פסיקת בית המשפט העליון, הבוחנת את הזהות היהודית על פי קנה מידה "לאומי-חילוני, ליברלי-דינמי".

בספר שלושה שערים: השער הראשון מבהיר עקרונות יסוד ודן בהם – "זכות השבות" המקורית, חוקת יהדות, גר, זכות אבות ומומרות נמשכת. השער השני דן ביישום חוק השבות כלפי כיתות, עדות ונפוצי ישראל, ובשער השלישי נספחים הכוללים פסיקה כללית ורבנית ונוהלי משרד הפנים, חלקם מסמכים חדשים שטרם ראו אור.

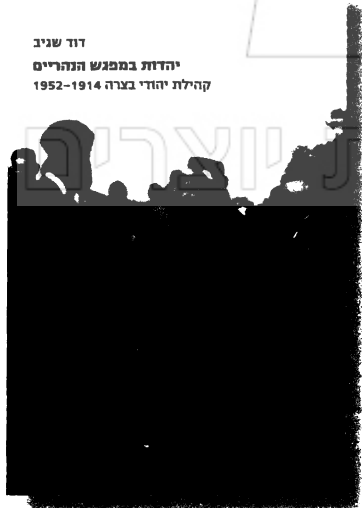
■ דוד שגיב, יהדות במפגש הנהריים – קהילת יהודי בצרה 1914-1952, הוצאת כרמל, ירושלים 2004, 320 עמ' + VI.

הספר שלפנינו הוא סיפורה של קהילת בצרה במחצית הראשונה של המאה העשרים. הספר פותח בדברי רקע על תולדות העיר והקהילה, הממקמים אותה בתוך ההקשר הגאוגרפי והאקלימי שלה; לאחר מכן הוא עוסק בארגון חיי הקהילה, בחיי הדת, בחינוך ובחיי התרבות. פרק מיוחד מוקדש לתנועה התאוסופית שהפתחה בבצרה ולתסיסה שעוררה בקרב הקהילה בראשית שנות השלושים של המאה הכי; פרק נוסף עוסק בתנועה הציונית. המחבר מתעכב על צמתים היסטוריים חשובים בתולדות הקהילה ומקדיש פרקים מיוחדים לפרהוד (הפרעות ביהודים) משנת 1941 ולרדיפות

דוד שגיב

יהדות במפגש הנהריים

קהילת יהודי בצרה 1914-1952

ערב הוצאתו להורג של שפיק עדס, ממנהיגי הקהילה היהודית בבצרה; כמו כן הוא דן בגלי העלייה השונים. מכיוון שבצרה היא עיר נמל היא שימשה נקודת ריכוז לעלייה בלתי חוקית מכל רחבי עיראק, ובדיונים בספר יש חשיבות לתולדות העלייה הבלתי לגלית מעיראק כולה. באחרית הדבר מובאים דברי ימי הקהילה לאחר העלייה ההמונית ועד לנפילת משטרו של צדאם חוסיין בדצמבר 2003. המחקר נשען על חומר ארכיוני, אך בעיקר על עדויות וראיונות. מצורף אליו נספח תעודות הכולל מפה של בתי משפחות היהודים בבצרה.

Isaac Hollander, *Jews and Muslims in Lower Yemen, A Study in Protection and Restraint* ■
1918-1949, Brill, Leiden-Boston 200, 478 pp.

לפנינו מחקר מיקרו-היסטורי הפורש את רשת הקשרים הבינ-אישיים בין כפריים יהודים לתושבים מוסלמים בדרום תימן במחצית הראשונה של המאה העשרים. בספר נחשפת המערכת המורכבת והעדינה שבמסגרתה הצליחו יהודים לנהל את חייהם ולשמור על האינטרסים שלהם כבני חסות בחברת הרוב המסלמי. הספר הוא מחקר ראשוני הנשען על מכתבים ותעודות מדרום תימן, הכלולים באוסף ש"ד גויטיין שבמכון כ"צבי, וביניהם גם פנקס הראיונות שערך גויטיין עם עולי תימן בארץ. המחבר משרטט כאן לראשונה את דיוקן החברה הכפרית בדרום תימן במחצית הראשונה של המאה העשרים, כשבמרכזו בני הקהילה היהודית המנווטים את חיי היומיום שלהם במסגרת החסות (ד'מה) שבה הם היו נתונים.

■ אמיטאב גוש, בארץ עתיקה, תרגמה מאנגלית
עדי גינצבורג-הירש, הוצאת חרגול, תל-אביב
2006, 335 עמ'.

הספר הנזכר בכותרת הוא תרגום עברי לספרו הקלסי של הסופר היהודי אמיטאב גוש, המהווה שילוב של סיפור מסע, מחקר היסטורי ורומן. על סמך מכתבים מגניזת קהיר שנחקרו על ידי אליהו אשתור ושלמה דב גויטיין, טווה גוש את סיפור חייו של סוחר יהודי צפון אפריקאי מימי הביניים העוסק בסחר עם הודו וחי בה חלק ניכר מחייו. את מסכת חייו מלוות גם דמויות הודיות מקומיות כמו השפחה אשו, שנשא לאשה, והעבד-הסוכן בומה המנהל את עסקיו חובקי העולם. במקביל פורש גוש עלילה אוטוביוגרפית בת זמננו המספרת על נסיונו האישי כאנתרופולוג צעיר המתיישב בכפר קטן בדלתא של מצרים. התפתחות שתי העלילות במקביל מספרת סיפור על מפגשי תרבויות.

בארץ עתיקה אמיטאב גוש

אביגדור שחן

אל עבר הסמבטיון

הוצאת הקיבוץ המאוחד

■ אביגדור שחן, אל עבר הסמבטיון – מסע בעקבות עשרת השבטים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב 2003, 378 עמ'.

הספר מוקדש לחידת עקבותיהם האבודים של עשרת השבטים; לשגשוגן, שליטתן ונפילתן של שתי ממלכות ישראליות שהשבטים יסדו תוך כדי נדודיהם. המחקר מבוסס על מסעותיו של המחבר באסיה, על מפות וספרים עתיקים, ועל עדויות של נוודים, חוקרים, סוחרים, לוחמים ומיסיונרים. בין הפרקים בספר: אפגניסטן – ארץ עשרת השבטים; גולת סין; היווצרות הקהילות הישראליות בהודו; הכתב העברי-פיניקי-ארמי.

מוגן בזכויות יוצרים